

ПОНЯТТЯ ПОСТНЕКЛАСИЧНИХ ПРАКТИК У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Н. В. Ніколаєнко

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
natalia.nikolayenko@gmail.com*

Цивілізаційна ситуація XXI ст. істотно пов'язана з можливостями, що розгортаються на основі сучасних технологій. Постають нові типи практик, які визначають як «постнекласичні практики». Останніми роками такі практики є предметом дослідження в галузі філософії науки. У даній статті автор ставить собі за мету представити феномен таких практик в контексті проблемних позицій стосовно визначення їх рис та особливостей. Мова йде про виникнення нових практичних вимірів у відношенні суб'єкта та об'єкта, людини та природи, які реалізують пізнавальне та практичне ставлення до складних систем, оскільки попередні види практик, що ґрунтувалися на класичній раціональності, виявили свою обмеженість.

Зазначається, що вивчення постнекласичних практик здійснюється на основі міждисциплінарних та трансдисциплінарних процесів, оскільки досліджуються складні системи, що саморозвиваються та самоорганізуються (живе, людина). Отже, їх вже не може вивчати одна наука або їх сукупність – потрібні міжнаукові та транснаукові методології.

На підставі проаналізованих точок зору робиться висновок про визначення поняття постнекласичних практик як багатовимірного як за змістом, так і за значимістю у наукових дослідженнях та бутті людини. Поява постнекласичних практик розглядається як наслідок обмеженості класичних практик у ставленні до складних об'єктів, якими є живі системи, суспільство, людина, свідомість тощо. Специфіка постнекласичних практик виявляється у введенні та врахуванні особистості дослідника, а не просто суб'єкта дії, у здатності таких практик передбачати власні зміни в залежності від змін зовнішнього світу.

Ключові слова: постнекласичні практики, міждисциплінарність, трансдисциплінарність, габітус, постнекласична раціональність.

THE NOTION OF POST-NON-CLASSICAL PRACTICES IN THE CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL DISCOURSE

N. Nikolaenko

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
natalia.nikolayenko@gmail.com*

The civilization development in the XXI century is significantly connected with the opportunities that provide modern technology. This period is marked by the new types of practices appearance that are defined as "Post-non-classical practices." In recent years, such practices are the subject of research in Philosophy. This paper aims to present the phenomenon of such practices in the context of problem vision concerning the definition of their features and characteristics. This is the emergence of new practical measurement concerning the subject and the object, a human being and nature that realize cognitive and practical attitude toward the complex systems as the previous practices being based on classical rationality displayed their limitations.

The study proved that the Post-non-classical practices are based on interdisciplinary and transdisciplinary processes as they are complex and self-organizing systems (live, people). Therefore, they can not be studied by a particular science or a combination of sciences, i.e. there is a need in interdisciplinary methodology.

The article concludes that the definition of Post-non-classical practices is multidimensional in the content and in stated its importance in scientific research and human beings' life. The Post-non-classical practices are appeared to be a consequence of the classical practices limitations in relation to complex objects that are living systems, society, people, consciousness etc. Specificity of Post-non-

classical practices appears in the introduction and consideration of the researcher's individuality and not just as a subject of action, in the ability of such practices to be changeable in compliances with the transformations of the external world.

Keywords: Post-non-classical practice, interdisciplinarity, transdisciplinarity, general appearance, Post-non-classical rationality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Цивілізаційна ситуація XXI ст. істотно пов'язана з можливостями, що розгортаються на основі сучасних технологій. Відповідно, багатоманітні практичні виміри технологічного розвитку визначають сучасні особливості майже усіх важливих сфер суспільства. Система NBIC-технологій (конвергенція нанотехнологій (N); біотехнологій (B); інформаційних (I) технологій та когнітивних наук (C)), яка формує нову реальність людського життя, ґрунтується на особливих формах взаємин науки та позанаукових видів людської діяльності. Постають нові типи практик, які визначають як «постнекласичні практики».

Мета даної статті – представити феномен постнекласичних практик в контексті сучасних проблемних позицій стосовно визначення їх рис та обособленостей.

Поняття постнекласичних практик останніми роками почали використовувати в дослідженнях з філософії науки. Йшлося про виникнення нових практичних вимірів у відношенні суб'єкта та об'єкта, людини та природи, які реалізують пізнавальне та практичне ставлення до складних систем, що здатні до самоорганізації, оскільки попередні види практик, що ґрунтувалися на класичній раціональності, виявили свою обмеженість.

Якщо охарактеризувати основні точки зору, які представлені в літературі стосовно постнекласичних практик, слід наголосити на двох основних підходах. Так, перший підхід представляє позицію, відповідно до якої визнається, що класичні, некласичні та постнекласичні практики слідує одна за іншою як самостійні форми в історії людського пізнання світу та впливу на нього. Другий підхід представляє точки зору тих дослідників, які вважають, що момент постнекласичності може бути присутній у всіх історичних типах практик – і в класичних, і в некласичних і, природно, в постнекласичних.

Крім того, вивчення постнекласичних практик здійснюється на основі міждисциплінарних та трансдисциплінарних процесів, оскільки досліджуються складні системи, що саморозвиваються та самоорганізуються (живе, людина). Зазначається, що їх вже не може вивчати одна наука або їх сукупність – потрібні міжнаукові та транснаукові методології. Дослідники, що звертаються до осмислення сучасних типів практикування людини в світі, акцентують увагу на такій особливості: значно частіше в дослідженнях останніх років замість поняття «практика» використовується поняття «практики».

Поняття постнекласичних практик представлене в роботах Л. Д. Бевзенко, Г. Б. Гутнера, К. Х. Делокарова, І. С. Добронравової, В. В. Кизими, Л. П. Кіященко, В. А. Рижка, Я. І. Свірського тощо [3; 8; 11; 16; 20; 22–24], які аналізують їх ознаки та особливості. Практики досліджуються на основі міждисциплінарних та трансдисциплінарних процесів, оскільки вивчаються складні системи, що саморозвиваються та самоорганізуються, зокрема людина, біосфера, соціум. Їх вже не може розглядати та вивчати виключно одна наука або їх сукупність, а потрібні міжнаукові та транснаукові методології. До міждисциплінарних наук відносять такі, як, наприклад, біофізика, біохімія тощо, в яких використовуються поняттєві засоби та методи, що напрацьовані в різних дисциплінах і синтезуються в даних науках та використовуються для розв'язання їх дослідницьких задач. Трансдисциплінарність – також явище постнекласичної науки. Йдеться про те, що концептуальний апарат, поняттєві структури та мова певної науки може використовуватися у багатьох науках та практичній діяльності. До таких напрямів відноситься, зокрема, синергетика.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

В останні роки почали пов'язувати постнекласичність практик з поняттям габітусу, ґрунтуючись на теорії практик П. Бурдьє. Так, Г. Гутнер акцентує увагу на тому, що П. Бурдьє розрізняє безпосередньо практику та уявлення про неї, яке створюють самі люди, що діють в певних умовах. Беручи це до уваги, Г. Гутнер проводить аналогію між поняттям практики у Бурдьє та поняттям мовної гри у Л. Вітгенштейна. «Відповідно до Бурдьє, все людське життя є сукупність певних практик, подібно до того, як у Вітгенштейна людина постійно здійснює різноманітні мовні ігри. Наукові семінари, лабораторні експерименти, написання колективних статей та монографій – це практики, що здійснюються відповідно до санкціонованих в суспільстві правил. Габітус дозволяє знаходити правильний хід у грі, тобто діяти відповідно до правила. Дещо метафорично Бурдьє визначає його як «відчуття гри». Хороший гравець робить кожен раз те, що вимагається

грою. Пояснюючи свою думку, Бурдье звертається навіть не до мовних ігор, а до тілесних практик, які є в певному сенсі парадигмальними» [9, 339]. Досліджуючи процес становлення постнекласичних практик, методологи вводять поняття постнекласичного габітусу. Визначаючи його відмінність, визначають такі риси, як допитливість, рефлексивність, момент здатності до гри. Зокрема, І. С. Добронравова зауважує, що рефлексивність постнекласичних практик може бути репрезентована через нове розуміння кантівських питань: що я можу знати? Що я маю робити? На що я можу сподіватися? Оскільки постнекласичні практики відрізняються особистісністю, І. С. Добронравова вважає, що слід додати до питань І. Канта ще питання «хто?»: хто може знати? Хто має діяти? Хто може сподіватися? [18, 47–48]. Коли предмет дослідження – життя, людина, то результати дослідження визначає не лише наука, а й етика, біоетика. Наприклад, окрім фахівців – медиків, біологів, в етичні комітети входять нефахівці та впливають на прийняття медичних рішень. Нефахівці діють з позицій «здорового глузду», досвіду повсякденності. Виникає феномен профанного знання, про який зазначають такі методологи науки, як Б. Юдін, П. Тіщенко та ін. Отже, рефлексивність постнекласичних практик пов'язують з їх особистісністю.

Рефлексивність постнекласичних практик відзначається і іншими дослідниками. Так, Г. Гутнер вважає, що рефлексивність практик означає вихід за межі габітуальності. Тобто, він протиставляє габітуальність практик та рефлексивність практик. На думку Добронравової І. С., постнекласичні практики породжуються «постнекласичним габітусом» та мають таку особливість, як здатність до самоорганізації.

Для того, щоб представити поняття «практики» в постнекласичному дискурсі, дослідники зачіпають такі проблеми, як визначення поняття «практика», співвідношення понять «практика» та «практики», існування класичних, некласичних та постнекласичних практик, постнекласичність як характеристика практик, особливості постнекласичних практик тощо. В сучасних джерелах поняття практики використовують як в однині – «практика», так і в множині – «практики». Однак відмінність їх, зазвичай, не вказується.

Аналізуючи цю ситуацію, В. А. Рижко співвідносить концепти «практика» та «практики» [23, 53–54]. Дослідник наголошує, що в постнекласичній науці виявляється нова онтологія світу, сутність якої в принциповій зміні уявлень про реальність та її сприйняття. Виявилось, що треба зважати на плюралізм реальності, на чому наголошували К. Поппер, П. Фейєрабенд. Відповідно, за думкою В.А. Рижка, треба говорити не про практику, а про практики. Множина виявляє нове явище. «В цілому воно виявляється в тому, що реальність в науковому пізнанні представлена як багатоманітність» [23, 56]. Оскільки це є багатоманітністю цілого, «практики», за висновком дослідника, є тоталогічним поняттям. Воно стосується знаково-символічного вираження реальності, в якій стає можливим все [23, 56]. Це перша ознака, за В. А. Рижком, концепту «практики». Друга ознака виявляється в тому, що зміст цього концепту виражається парадоксальним чином, фіксуючи суперечність. Тому застосовується контекст-аналіз, «декодування», які використовують Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, М. Фуко [23, 57]. Виокремлюючи постнекласичні практики як особливі, дослідник вбачає їх специфіку в тому, що вони не безособові, а тому містять питання свободи людини та її відповідальності. «Зміст концепту «практики» немислимий без «я» і, отже, цей зміст містить у собі чисто людські предикати – свободу й відповідальність. Виходить, що сам зміст концепту «практики» маніфестує людське буття у світі, і все, що є у світі – не тільки вибір, але й відповідальність людини. Тобто вона не має алібі у світі. Якщо говорити про межі свободи, це означає, що потрібно говорити про відповідальність і навпаки: відповідальність і є свобода» [23,58]. В сучасній культурі формується нова гуманітарна парадигма, основи якої створює не досвід як індивідуальна діяльність, не практика як діяльність певної соціальної групи, а практики як діяльність багатьох індивідів – тотальності та багатоманіття як просторового, так і часового буття [23, 59]. Таким чином, В. А. Рижко пов'язує концепт «практики» саме з постнекласичною раціональністю. З її позицій картина реальності є інакшою. Вона стала множинною: реальність – тотальність множинного. Отже і пізнання її виявляє багатоманітність та різноманітність практик. На мою думку, В. А. Рижко в своєму аналізі понять «практика» та «практики» виявляє саме ті аспекти, що визначають особливості їх представлення в постнекласичному дискурсі. Йдеться про знаковість, символічність та відтворення контекстів значень та смислів, тобто про певне творення самого концепту «практики» та вже потім його пізнання.

На неоднозначності наслідків людської практичної активності, як такої, що є втручанням у світ, природу, акцентують К. Х. Делокаров та Ф. Д. Демідов. Дослідники зауважують, що «активність – суперечливе явище. Априорі не можна вважати активність благом для людини та культури... В певних випадках краще невтручання в хід подій, ніж активність» [10, 30]. Автори концептуально окреслюють «принцип невтручання», роз'яснюючи при цьому, що він не означає пасивності та заперечення будь-якого втручання людини в процеси, що відбуваються: «Мова йде про міру, необхідність рахуватися з законами буття, загрози надмірної активності. Саме цим грішить європейсь-

ка традиція, що намагається не стільки пристосуватися до світу, скільки підлаштувати під себе всі процеси, які відбуваються в природі та суспільстві. Така ситуація є джерелом напруженості в багатьох сферах, починаючи з екологічної та завершуючи соціально-політичною» [10, 30].

Особлива увага в дослідженнях практик в дискурсивному контексті постнекласичної раціональності приділяється поняттю «постнекласичні практики». Так, Я. І. Свірський вважає, що постнекласичні практики здатні змінюватися та передбачати власні зміни відповідно до зміни зовнішнього світу: «Перш за все неможна не погодитися, що так звані постнекласичні практики в світі, що змінюється, самі передбачають власні зміни, що з необхідністю, на мій погляд, тягне за собою і деяку ревізію тієї термінології, що виходить з класичного дискурсу...» [24, 37]. Отже, дослідник ставить проблему пошуку відповідної мови, термінології. «Тобто, мова тут, скоріш за все, має йти про випрацювання особливої, свого роду «мови, що заїкається», про яку говорили свого часу Мамардашвілі, Дельоз та багато інших філософів кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя, що претендували на осмислення зміни та становлення, які відбувалися як у світі, так і у способах його пізнання» [24, 37]. Цікавою є аргументація дослідника у відповіді на питання, чому можливо говорити не про «практику», а про «практики». У роздумах він відштовхується від аналізу філософії Арістотеля, який каже, що в проміжку між формою та матерією все вислизає від ейдетичних конструкцій, тобто виникає ідея якогось простору «між». І чи не у цьому просторі містяться постнекласичні практики, «які виявляються завжди присутніми і латентним чином забезпечують рух існування в цьому світі. Тоді сама множина – «практики» – виявляється не лише свідченням деякої багатоманітності, а деяким невикорінюваним онтологічним моментом. І всі ідеї єдності та тотальності суто необхідні «фантазматичні» утворення над рухами різноманітних практик» [24, 40–41]. Виходить, що кожна практика може кваліфікуватися як класична, однак серед них є «момент» постнекласичності. «І тут є елемент надії та безнадійності, оскільки постнекласичні практики в такому випадку будуть знаходитися в проміжках між цими різними практиками, це такий собі «глії» який одночасно склеює та розмежовує останні» [24, 41]. Стверджуючи існування моменту постнекласичності навіть в класичних практиках, Я.І. Свірський вводить все таки і поняття «постнекласичні практики»: «Постнекласичні практики, вислизаючи від теорії, від організму, від деяких фундууючих засад, які не завжди призводять до корисних результатів, повинні – і це ті проблема та ціль, яку ми ставимо перед собою, – вибудувати, чи то духовно, чи то тілесно, таку стратегію, щоб випрацювати набір інтуїцій, який дозволяє виживати в тій ситуації, коли певні стрижні опускають, а інші в цей час піднімають» [24, 41–42]. В. В. Кизима, як і інші дослідники, фіксує особливість постнекласичного дискурсу як такого, що вписуючи в свій контекст практики, водночас творить нове уявлення про них. Відповідаючи на питання про потребу використовувати поняття «практики» (а не «практика»), дослідник аргументує це багатоманітністю ситуацій, в яких діє людина: «Багатоманітність постнекласичних практик впливає вже з відмінності дій людини по відношенню до різних боків цілісних ситуацій, – їх будови, саморозвитку, детермінуючих факторів, перехідних станів тощо [20, 44]. Також, В. В. Кизима стверджує, що сьгодні можна говорити про структуру постнекласичних практик, яка на його думку полягає у тому, що «впливаючи на явища середовища як причина, людина міняє середовище як ціле і її зворотній вплив на саму себе, сама міняється відповідно до даного впливу й по-іншому далі діє на новий стан середовища. Так здійснюється безперервна тотальна зміна всієї ситуації й трансформація її частин, а постнекласична практика з'являється як єдиний процес, що розвивається, – тоталогенез» [20, 49]. Отже, на думку В. В. Кизими, говорити про практику в множині – «практики» – потрібно тому, що це визначається специфікою об'єкта дії.

Постнекласичні практики як вияв прикладного аспекту постнекласики аналізує Л. П. Кіященко. В методологічному сенсі для їх осмислення, на думку дослідниці, слід взяти до уваги два види причинності: каузальну (зовнішнього спостерігача) та телеологічну (учасника). Перший вид причинності – перевірка на практичність тих наслідків, які можуть уточнюватися. То є прикладний момент фундаментальної науки. Телеологічність як другий вид причинності рухається розумінням учасника дослідження (що потрібно робити в даний момент, в даних обставинах) [22, 12–13]. Водночас, і це є особливість постнекласики, складно чітко визначити прикладне та фундаментальне. Вони взаємно переходять одне в інше, взаємопроникають. Тому в контексті постнекласики лінійне розділення на фундаментальне та прикладне втрачає сенс. «Прикладне знання як досвід використання багатоманітності пізнавальних практик (технологічного, практично корисного, повсякденного тощо) активно вступає у взаємодію з фундаментальним, корегуючи, у свою чергу, його істотну рису – всезагальність на загальнозначимість в використанні» [22, 14]. В результаті таких особливостей практична значимість інкорпорована в «тіло» постнекласики у зв'язку з людиномірністю та людинорозмірністю. Практична значимість в постнекласиці відношення (середовище «між») прописується з урахуванням багатозначної (не лінійної, в

один бік) відповідності, тим самим пропонуючи варіанти співвимірності різнопорядкових явищ. «Це одна з причин, чому ми говоримо практики, а не практика в узагальненому вигляді» [22, 15].

Як вже зазначалося, особливістю постнекласики є також міждисциплінарність та трансдисциплінарність. Остання пов'язана з міждисциплінарністю, «однак орієнтована на екзистенціальні проблеми, які включають і світоглядні питання» [22, 15–16]. В сучасній ситуації, яку називають постнекласикою, утверджується «не лише ідея пізнання, що опосередковане мовним вираженням та співвіднесене з дією, але й сукупний взаємозв'язок повсякденної практики та повсякденних комунікацій, в яку вбудовані інтерсуб'єктивні в своїх витоках і в той же час такі, що досягаються в співпраці, результати» [22, 19]. Таким чином, суб'єкт дослідження в дискурсі постнекласики представ як людина, особистість. Як і інші дослідники, Л. П. Кіященко визначає смислове ядро постнекласики, що позначається на розумінні постнекласичних практик. Так, смислове ядро постнекласики дослідниця позначає як комплекс ідей, що фокусує дослідження на вивчення становлення та змін по предмету та методу в сучасному науковому пізнанні, яке розташоване на межі між природничо-науковим та гуманітарним знаннями, включаючи орієнтацію на проблемність: кожного разу нова відповідь на питання – що було, що є та що буде [22, 17]. Також наголошується на постійному пошуку відповіді як характерному моменті постнекласики, на існуванні практик на «межі», на людиномірності та менше акцентується на тоталогії та голістиці.

Цікавим є дослідження постнекласичних практик Г. Гутнера, який пов'язує їх з багатоманітністю соціального життя. Тому дослідник вважає за потрібне говорити не про «практику», а про «практики». В нашому житті відбувається постійний перехід від однієї практики до іншої. Такі переходи дещо нагадують ігри – за певними правилами та з використанням визначеної термінології. У цьому сенсі Г. Гутнер зазначає: «Для визначення практик істотно, що це слово завжди використовується в множині. Предметом обговорення є практики, а не практика. Інакше кажучи, мова йде про багатоманітність, про принципову негомогенність людського життя. Ми живемо цією різноманітністю практик, постійно переходячи від однієї практики до іншої» [8, 61–62]. Як бачимо, природнім, на думку Г. Гутнера, є також і те, що практики різноманітні, багатоманітні, такі, що взаємно переходять одна в іншу. Отже, про практики слід говорити в множині. Крім того, вони розігруються людьми, тому можна, як зазначалося вище, визначити практики як ігри, оскільки вони мають правила спільних дій та взаєморозуміння. Відтворювати їх у власних діях дозволяє габітус. Він підказує власне ту дію, що відповідає прийнятій соціальній практиці. Тому соціально адаптований індивід знаходить адекватну дію, хоча ситуації зазвичай не повторюються.

Трансформативні можливості постнекласичних практик щодо соціуму, культури, цивілізації представляє також Л. Д. Бевзенко, розмірковуючи про постнекласичні практики в дискурсивному полі теорії П. Бурдьє та концепта «габітус». Вона обґрунтовує думку, що утвердження постнекласичних практик пов'язане з габітуальними трансформаціями. У зв'язку із цим, на мій погляд, в позиціях Л. Д. Бевзенко, І. С. Добронравової та Г. Б. Гутнера існує спільність. Всі дослідники розглядають як важливу ознаку практик їх габітуальність та визнають габітуальні особливості постнекласичних практик.

Шукаючи визначення поняття «постнекласична практика», Л. Д. Бевзенко вказує на традиційний підхід, коли практика протиставляється теорії. Відповідно поняття «постнекласична практика» постає як протилежність «постнекласичній теорії». Практика в цьому випадку вторинна по відношенню до теорії [3, 131]. Визначаючи поняття практик, слід взяти до уваги випадки, коли практики випереджають теорію. Відповідно теорія в такій ситуації є варіантом прояву постнекласичних практичних орієнтацій щодо певних сфер життя людини. Отже, постнекласичний дискурс дозволяє відкрити такі особливості практик, коли практики, що є постнекласичними, здатні задавати ті сенси та змісти, які вже потім має пояснювати теорія. Постнекласичні практики здатні ситуативно визначати позицію, спрямованість дій людини.

Аналізуючи концепт «практики» Л. В. Теліженко порівнює класичні та некласичні практики, вводячи категорії «внутрішнє» та «зовнішнє». В такому методологічному контексті класичні практики постають як такі, що детермінувались зовнішніми потребами людини, обумовленими природним середовищем. Перш за все вони мали за основу фізичну діяльність людини. Мова йде про різноманітні зовнішні практики, які ґрунтувались на знанні людини як частини природного світу (лікувальні, наукові, аграрні тощо). Натомість некласичні практики пов'язані в першу чергу з внутрішнім світом людини. Їх результат направлений на розвиток самої людини, перш за все якостей душі, які не зводяться до рефлексів або інших актів зовнішньої поведінки [30, 189]. Таким чином, дослідниця пов'язує два типи практик, класичні (зовнішні) і некласичні (внутрішні), з різними сторонами людини, які узгоджувались між собою в одній і тій самій людині. Таке, на її думку, призвело як до екологічної, так і до антропологічної кризи, змінам піддалася як навколишня людині природа, так і її власна.

На підставі проведеного аналізу Л. В. Теліженко виділяє ряд недоліків класичних і неklasичних практик, необхідність подолання яких послужила передумовою й умовою розвитку уявлень про постнеklasичні практики. Серед них, по-перше, те, що наслідки класичних і неklasичних практик продемонстрували неадекватність традиційних розумінь сутності людини, її природи, цілісності, потребам, істинно людським цінностям і реальній діяльності людини. По-друге, класичні й неklasичні практики у всьому їхньому різноманітті й різноспрямованості виявилися руйнуючими «людське в людині», яскравим прикладом чого є різні сучасні технології звільнення людини від відповідальності перед самою собою, практики маніпулювання свідомістю і ін. По-третє, традиційні практики орієнтовані на реалізацію тільки окремих, фрагментарних людських потенцій, що перетворило їх в обмежувачі буття й дії людини як замкненої у своїй традиційності. По-четверте, штучне розділення традиційною раціональністю людини на окремі частини й світи стало однією із причин появи псевдонаукових практик, що претендують на статус наукових.

Постнеklasичні практики істотно відрізняються тим, що у будь-якій практичній дії людини одночасно поєднують в собі як внутрішню узгодженість власне антропологічних процесів, так і прояв узгодженості людини із системами іншого, онтологічного порядку [30, 189–190]. Тобто, будь-яка свідома діяльність людини представляє її всю як одну сутність, як зовнішню й внутрішню одночасно.

ВИСНОВКИ

Отже, проаналізовані точки зору та позиції дозволяють визначити поняття постнеklasичних практик як багатомірне як за змістом, так і за значимістю у наукових дослідженнях та бутті людини. Підсумовуючи вивчення особливостей та рис постнеklasичних практик, можна виокремити наступні. Так, появу постнеklasичних практик розглядають як наслідок обмеженості класичних практик у ставленні до складних об'єктів, якими є живі системи, суспільство, людина, свідомість тощо. Специфіка постнеklasичних практик виявляється у введенні та врахуванні особистості дослідника, а не просто суб'єкта дії, у здатності таких практик передбачати власні зміни в залежності від змін зовнішнього світу. Особливості таких практик виявляються через їх інтегративний характер: постнеklasичні практики – це практики «на межі»: між природничо-науковим та гуманітарним, духовним та тілесним, чуттєвим та раціональним тощо. Можливість утвердження постнеklasичних практик пов'язана з габітуальними трансформаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аршинов В. И. Постнеклассические практики в контексте проблемы конвергирующих технологий (NBIC-процесс) / В. И. Аршинов // Постнеклассические практики : определение предметных областей. (Материалы международного междисциплинарного семинара) / Под общей ред. проф. Астафьевой О.Н. – М. : Макспресс, 2008. – С. 66–75.
2. Астафьева О. Н. Предисловие : Определение постнеклассических практик как методологическая процедура / О. Н. Астафьева // Постнеклассические практики : определение предметных областей / Под общ. ред. проф. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С. 6–11.
3. Бевзенко Л. Д. Постнеклассические практики в логике габитуальных трансформаций / Л. Д. Бевзенко // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О.Н. – М. : Макспресс, 2008. – С.130–142.
4. Бевзенко Л. Д. Постнеклассические практики свободы – социокультурные контуры осуществления // Практична філософія. – 2009. – № 1. – С.55–66.
5. Беличенко А. В. Практика – это не только практикуемое / А. В. Беличенко // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С. 205–215.
6. Буданов В. Г. Квантово-синергетическая онтология и постнеклассические практики / В. Г. Буданов // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С. 75–92.
7. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании / В. Г. Буданов. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 232 с.
8. Гутнер Г. Б. Понятие практик и характер постнеклассического исследования / Г. Б. Гутнер // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С. 60–66.
9. Гутнер Г. Б. Социальные практики и габитус научного сообщества / Г. Б. Гутнер // Этнос науки. – М. : Academia, 2008. – С. 338–358.

10. Делокаров К. Х. Постнеклассические идеи и концептуальные сдвиги в познании / К. Х. Делокаров, Ф. Д. Демидов // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С. 24–31.
11. Делокаров К. Х. Постнеклассические концепты и глобальные трансформации / К. Х. Делокаров // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С. 197–205.
12. Добронравова И. С. Синергетика : становление нелинейного мышления / И.С. Добронравова. – К. : Лыбидь, 1990. – 152 с.
13. Добронравова И. С. Причинность и целостность в синергетических образах мира / И. С. Добронравова // Практична філософія. – 2003. – № 1. – С.6–10.
14. Добронравова И. С. Научная рациональность в постнеклассической перспективе / И. С. Добронравова // Totallogy. – 2006. – №15–16. – С. 210–222.
15. Добронравова И. С. Причинность в синергетике: спонтанное возникновение действующей причины / И. С. Добронравова // Спонтанность и детерминизм. – М. : Логос, 2006. – С. 212–224.
16. Добронравова И. С. Философия науки как практическая философия / И. С. Добронравова // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С. 31–36.
17. Добронравова И. С. Філософія та методологія науки: підручник / І. С. Добронравова, Л.І. Сидоренко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 223 с.
18. Добронравова И. С. Философия науки как практическая философия : ситуация постнеклассики и возможность свободы / И. С. Добронравова // Практична філософія. – 2009. – № 1. – С.43–53.
19. Каганова З. В. Постмодернизм, наука, биология / З. В. Каганова // Биология и культура. – М. : Канон +, 2004. – С.135–149.
20. Кизима В. В. Постнеклассические практики: дивергенция и исток / В. В. Кизима // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С.42–52.
21. Кизима В. В. Практическая философия как постнеклассические практики и свобода / В. В. Кизима // Практична філософія. – 2009. – № 1. – С.66–79.
22. Киященко Л. П. Постнеклассические практики : фундаментально-прикладной аспект / Л. П. Киященко // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С.12–23.
23. Рыжко В.А. «Опыт» – «практика» – «практики» / В. А. Рыжко // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С.52–60.
24. Свирский Я. И. Постнеклассические практики / Я. И. Свирский // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С.37–42.
25. Сидоренко Л. І. Біологія ХХІ ст. : методологічні пропозиції в контексті постнекласичної раціональності / Л. І. Сидоренко // Практична філософія. – 2009. – № 4 (34). – С. 3–9.
26. Степин В. С. О философских основаниях синергетики / В. С. Степин // Синергетика. Будущее мира и России. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – С. 17–22.
27. Степин В. С. Философия и эпоха цивилизационных перемен / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2006. – № 2 – С.16–26.
28. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы: учебник для аспирантов и соискателей научной степени кандидата наук / В. С. Степин. – М. : Гардарики, 2006. – 351 с.
29. Степин В. С. Эволюция этоса науки : от классической к постнеклассической рациональности / В. С. Степин // Этос науки / Отв. ред. Л.П. Киященко и Е.З. Мирская. – М. : Academia, 2008. – С. 21–47.
30. Телиженко Л. В. Антропологическая специфика постнеклассических практик / Л. В. Телиженко // Постнеклассические практики: определение предметных областей / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. – М. : Макспресс, 2008. – С. 185–194.

REFERENCES

1. Arshinov, V. I. (2008) Postneklassicheskie praktiki v kontekste problemy konvergirujushhih tehnologij (NBIC-process). Postneklassicheskie praktiki: opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshej redakciej professora Astaf'evoj O. N., Moskva : Makspress, 66–75.

2. Astaf'eva, O. N. (2008) Predislovie : Opredelenie postneklassicheskikh praktik kak metodologicheskaja procedura. Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O. N., Moskva : Makspress, 6–11.
3. Bevzenko, L. D. (2008) Postneklassicheskie praktiki v logike gabitual'nyh transformacij. Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O.N., Moskva : Makspress,130–142.
4. Bevzenko, L. D. (2009) Postneklassicheskie praktiki svobody – sociokul'turnye kontury osushhestvlenija. Praktychna filosofija,1, 55–66.
5. Belichenko, A. V. (2008) Praktika – jeto ne tol'ko praktikuemoe. Postneklassicheskie praktiki: opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O.N., Moskva : Makspress, 205–215.
6. Budanov, V. G. (2008) Kvantovo-sinergeticheskaja ontologii i postneklassicheskie praktiki. Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O.N., Moskva : Makspress, 75–92.
7. Budanov, V. G. (2008) Metodologija sinergetiki v postneklassicheskoi nauke i v obrazovanii. Moskva : Izdatel'stvo LKI.
8. Gutner, G. B. (2008) Ponjatie praktik i harakter postneklassicheskogo issledovanija. Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O.N., Moskva : Makspress, 60–66.
9. Gutner, G. B. (2008) Social'nye praktiki i gabitus nauchnogo soobshhestva. Jetos nauki, Moskva : Academia, 338–358.
10. Delokarov, K. H. (2008) Postneklassicheskie idei i konceptual'nye sdvigi v poznanii. Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O.N., Moskva : Makspress,24–31.
11. Delokarov, K. H. (2008) Postneklassicheskie koncepty i global'nye transformacii. Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O.N., Moskva: Makspress, 197–205.
12. Dobronravova, I. S. (1990) Sinergetika: stanovlenie nelinejnogo myshlenija. Kiev : Lybid'.
13. Dobronravova, I. S. (2003) Prichinnost' i celostnost' v sinergeticheskikh obrazah mira. Praktychna filosofija,1, 6–10.
14. Dobronravova, I. S. (2006) Nauchnaja racional'nost' v postneklassicheskoi perspektive. Totallogy,15–16, 210–222.
15. Dobronravova, I. S. (2006) Prichinnost' v sinergetike: spontannoje vozniknovenie dejstvujushhej prichiny. Spontannost' i determinizm. Moskva, 212–224.
16. Dobronravova, I. S. (2008) Filosofija nauki kak prakticheskaja filosofija. Postneklassicheskie praktiki: opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O.N., Moskva : Makspress, 31–36.
17. Dobronravova, I. S., Sydoren, L. I. (2008) Filosofija ta metodologija nauky: pidruchnyk. Kyi'v : Vydavnycho-poligrafichnyj centr «Kyi'vs'kyj universytet».
18. Dobronravova, I. S. (2009) Filosofija nauki kak prakticheskaja filosofija : situacija postneklassiki i vozmozhnost' svobody. Praktychna filosofija, 1,43–53.
19. Kaganova, Z. V. (2004) Postmodernizm, nauka, biologija. Biologija i kul'tura, Moskva : Kanon +, 135–149.
20. Kizima, V. V. (2008) Postneklassicheskie praktiki : divergencija i istok Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O.N., Moskva : Makspress, 42–52.
21. Kizima, V. V. (2009) Prakticheskaja filosofija kak postneklassicheskie praktiki i svoboda. Praktychna filosofija, 1,66–79.
22. Kijashhenko, L. P. (2008) Postneklassicheskie praktiki: fundamental'no-prikladnoj aspekt. Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminaru). Pod obshhej redakciej professora Astaf'evoj O.N., Moskva : Makspress, 12–23.

23. Ryzhko, V. A. (2008) «Опыт» – «практика» – «практики». Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminar). Pod obshej redakciej professora Astafevoj O.N., Moskva : Makspress, 52–60.
24. Svirskij, Ja. I. (2008) Postneklassicheskie praktiki. Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminar). Pod obshej redakciej professora Astafevoj O.N., Moskva : Makspress, 37–42.
25. Sydorenko, L. I. (2009) Biologija XXI st. : metodologichni propozicii' v konteksti postneklasychnoi' racional'nosti. Praktychna filosofija, 4 (34), 3–9.
26. Stepin, V. S. (2008) O filosofskih osnovanijah sinergetiki. Sinergetika. Budushhee mira i Rossii. Pod redakciej G.G. Malineckogo. Moskva : izdatel'stvo LKI, 17–22.
27. Stepin, V. S. (2006) Filosofija i jepoha civilizacionnyh peremen. Voprosy filosofii, 2, 16–26.
28. Stepin, V. S. (2006) Filosofija nauki. Obshhie problemy : uchebnik dlja aspirantov i soiskatelej nauchnoj stepeni kandidata nauk. Moskva : Gardariki.
29. Stepin, V. S. (2008) Jevoljucija jetosa nauki : ot klassicheskoj k postneklassicheskoj racional'nosti. Jetos nauki. Moskva : Academia, 21–47.
30. Telizhenko, L. V. (2008) Antropologicheskaja specifika postneklassicheskikh praktik. Postneklassicheskie praktiki : opredelenie predmetnyh oblastej. (Materialy mezhdunarodnogo mezhdisciplinarnogo seminar). Pod obshej redakciej professora Astafevoj O.N., Moskva : Makspress, 185–194.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2014 р.